

РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ПРИ ВІДСУТНОСТІ ТРУПА: ПОБУДОВА ВЕРСІЙ

Проблема розслідування вбивств при відсутності трупа на перший погляд є не новою. Протягом тривалого часу вчені-криміналісти звертаються до окремих сторін методики розслідування названих убивств, однак багато питань дотепер залишаються не дослідженими до кінця.

Процес розслідування по кожному окремому вбивству при відсутності трупа, характеризується наявністю особливостей, обумовлених слідчою ситуацією, що склалася на момент порушення кримінальної справи. Правильне визначення сформованої ситуації й правильна оцінка, мають вирішальне значення у визначенні напрямків пошуку слідів злочину й особи яка його вчинила.

Для визначення слідчої ситуації на початковому етапі розслідування, необхідно виділити її складові компоненти інформаційного характеру, які визначають напрямок і зміст наступної діяльності слідчого. По вказаних убивствах такими компонентами є:

а) обставини зникнення потерпілого і можливість розшуку злочинця по гарячих слідах;

б) наявні сліди злочину, інші докази, і необхідність їхнього експертного дослідження;

в) дані, що характеризують особу потерпілого, і можливість встановлення кола осіб, що мають мотив для вчинення вбивства;

г) дані про поведінку заявника й інших зацікавлених осіб, і можливість негайного проведення допитів й обшуків;

д) час, який є в розпорядженні слідчого для проведення початкових слідчих й оперативно-розшукових заходів;

е) оцінка компонентів, які входять у слідчу ситуацію і визначення її характеру.

Відмінності, наявні в змісті конкретних слідчих ситуацій, обумовлені обставинами зникнення потерпілого. Саме залежно від обставин зникнення потерпілого можна виділити типові слідчі ситуації, які виникають на початковому етапі розслідування вбивств при відсутності трупа. Це можуть бути наступні типові ситуації: а) потерпілий пішов з дому й не повернувся; б) потерпілий виїхав у відрядження (на заробітки) і не повернувся; в) потерпілий пішов (виїхав) до родичів, друзів, знайомих і не повернувся; г) потерпілий разом з іншими особами покинув місце перебування й не повернувся; д) потерпілий зник в дорозі; е) потерпілий виїхав з дому, прибув до місця призначення, але додому не повернувся; е) потерпілий — дитина вийшла у двір і зникла.

Початок розслідування ситуаційно обумовлюється тим, які в слідчого є докази стверджувати, що потерпілий став жертвою злочину, а також інформацією про наявність осіб, які могли вчинити даний злочин. У всіх перерахованих ситуаціях необхідно провести такі слідчі дії, які будуть сприяти встановленню місця вчинення злочину і особи злочинця.

В системі початкових слідчих дій найбільш важливими є: допити заявника й осіб, які останніми бачили потерпілого; огляд місця проживання, робочого місця й місця останнього перебування потерпілого; призначення різного роду експертиз по виявлених слідах і речових доказах; проведення обшуків в осіб, підозрюваних у вчиненні злочину. Послідовність і спрямованість слідчих дій, а також масштаби проведення оперативно-розшукових заходів, визначаються вихідними даними конкретної слідчої ситуації.

При розслідуванні вбивств при відсутності трупа, на початковому етапі розслідування типовими є несприятливі ситуації, що характеризуються відсутністю достатньої інформації для реалізації завдань слідства. Складність слідчої ситуації може

збільшуватися її конфронтацією — тобто причетністю до вбивства осіб близьких потерпілому і їхньою протидією розслідуванню.

Визначення характеру слідчої ситуації сприяє висунуттю необхідних для розслідування слідчих версій.

Слідчі версії, у розслідуванні вбивств при відсутності трупа, займають важливе місце при плануванні розслідування й здійсненні процесу доказування. Будучи стрижнем планування, слідчі версії визначають напрямки процесу пізнання обставин вчиненого злочину, дають можливі пояснення розслідуваної події і її обставин.

Планування є невід'ємною частиною розслідування названих убивств, що сприяє більш ефективному використанню рекомендацій криміналістики й правильному поєднанню слідчих й оперативно-розшукових дій. Деталізація процесу планування має важливе значення при розслідуванні складних злочинів, до яких належать вбивства при відсутності трупа.

Всі слідчі й оперативно-розшукові дії, що вказуються у плані, спрямовані на перевірку висунутих у справі версій. У той же час, перевірка версії припускає вибір слідчих й оперативно-розшукових дій, а також здійснення їх у визначеній послідовності. Логіка взаємозв'язку версії й планування простежується головним чином у тім, що вся сукупність обставин, яка підлягає встановленню при розслідуванні, виникає з тих наслідків, які виводяться з висунутого припущення.

Припущення про причетність до зникнення (вбивства) потерпілого його близьких і родичів може бути слідчою версією тільки при наявності підстав. На це можуть вказувати: а) обставини зникнення потерпілого; б) ворожі або неприязні відношення в нього в родині з кимось із близьких; в) нелогічна поведінка, дії або висловлення родичів після зникнення потерпілого; г) пряма вказівка заявника або інших осіб на те, що злочин вчинений кимось із родичів або близьких до потерпілого осіб; д) явно видимий корисливий мотив злочину й ін.

Відсутність названих й інших можливих підстав не дозволяє висунути слідчу версію про вбивство потерпілого родичами

або його близькими. Однак, дотримуючись рекомендацій криміналістики про те, що названі злочини характерні для осіб тісно пов'язаних з потерпілим, слідчий висуває просте припущення щодо вчинення злочину даними особами й здійснює перевірку його шляхом проведення слідчих дій. Наприклад, у ході огляду житла потерпілого з метою встановлення його відбитків пальців, записів, щоденників, фотографій й інших предметів, необхідних для його розшуку й майбутньої ідентифікації, звертається увага на місця звичайного знаходження слідів злочину, та на наявність в місці огляду предметів, які повинні бути зі зниклим. У випадку встановлення підстав вважати, що злочин вчинений родичами, просте припущення поглиблюється і розширюється й отримує статус слідчої версії.

Розглянемо обставини подібної ситуації на прикладі з практики розслідування. В органи прокуратури надійшла заява від директора школи про зникнення вчительки молодших класів гр. А. У заяві відзначалося, що А. не приходить на роботу ось уже кілька днів, вдома її нема, чоловік А. пояснює, що дружина виїхала до батьків в інше місто. У заяві висловлювалися сумніви, із приводу можливості А. добровільно виїхати в інше місто, не попередивши керівництво школи в той час, коли в школі йшли заняття.

Інтерес викликало те, що чоловік зниклої гр-н Р. був працівником міліції й про зникнення дружини він нікому не повідомив. Із приводу заяви, що надійшла, він висловив здивування й пояснив, що в нього із дружиною відбулася сварка й вона, зібравши деякі речі, поїхала до батьків в інше місто. У зв'язку із заявою були розпочаті оперативно-розшукові дії, які не призвели до встановлення місцезнаходження гр. А. У розшуку зниклої активну участь приймав її чоловік — гр-н Р. Слідчий не міг встановити, чи була особа вбита або, маючи різні наміри, перебуває в якому-небудь місці. Вивчення даних про особу зниклої дозволило з'ясувати деякі обставини, зокрема, те, що вона проживала із гр-м Р. кілька років, відносини в сім'ї були складними, всьому виною був запальний характер чоловіка через що в сім'ї часто виникали сварки.

У процесі огляду місця проживання зниклої А. слідчий звернув увагу на той факт, що палас, який знаходився в кімнаті, укорочений, і цим порушена гармонія всієї обстановки кімнати. По поясненню Р. відсутні частини паласу покладені ним на підлогу в туалеті й ванній кімнаті, для поліпшення вигляду в названих місцях. У слідчого виник сумнів у правдивості слів Р. і, він вирішив зістикувати всі знайдені частини паласу. Після того, як всі частини паласу були зіставлені з основною, виявленою в кімнаті, виявилось, що якоїсь частини не дістає. Р. пояснив це тим, що після зникнення дружини він пізно ввечері прибирав у квартирі і, вичищаючи частини паласу, на вулиці в темряві загубив одну частину.

Нелогічні дії Р., які призвели до погіршення інтер'єра кімнати, і дії по прибиранню квартири пізно ввечері, коли необхідності в цьому не було, підсилили підозри слідчого про причетність Р. до зникнення й убивства своєї дружини.

Перевірку висунутої версії слідчий вирішив почати з повторного огляду місця проживання зниклої у відсутності Р. Це дало свої результати. При проведенні огляду квартири А. слідчий виявив пасок від шуби, у якій, по поясненням Р. дружина виїхала з дому.

Згодом ці дані були використані слідчим при допиті Р. як побічні докази (разом з іншими доказами), що послужило його визнанню в убивстві дружини й прихованні її трупа³.

У зв'язку з тим, що по вбивствах при відсутності трупа інформаційна база, як правило, недостатня, виникає питання про обґрунтованість висунутих слідчих версій. Очевидно, що обґрунтованість слідчої версії не може залежати від кількості наявного в слідчого первинного матеріалу. На етапі побудови слідчих версій критерій «обґрунтованість» має відносне значення й вживання його для визначення того, яка слідча версія перспективніше, може призвести до помилок у визначенні напрямку розслідування. Оцінка слідчим наявних даних може бути тільки наближеною, крім цього часто обставини зникнення особи не дозволяють однозначно тлумачити ті або інші факти.

³ Архів Вінницького обласного суду 1994 р.

Подібне положення, для уникнення однобічного розслідування, вимагає висунення не однієї, а кілька можливих версій відносно основних обставин вчиненого вбивства, іноді прямо протилежних.

Виникає питання щодо обґрунтованості версій, висунутих на підставі інтуїції слідчого у випадках, коли фактичних даних для обґрунтованих припущень немає. Обґрунтованість версії в цьому випадку є залежним від досвіду й знань слідчого, які дозволяють правильно й швидко вирішувати чисельні розумові завдання, пов'язані зі складними ситуаціями розслідування. В основі таких версій можуть також бути випадки із практики, які рідко зустрічаються, і один із яких має місце в даній ситуації.

Використання при побудові версій відомостей, узятих із професійного досвіду слідчого має важливе значення. Однак необхідно обережно підходити до використання інтуїції, виходячи із того, що версія не може будуватися на фактах ніяк не пов'язаних з конкретними обставинами злочину. Такий підхід до використання інтуїції при висуненні версій аргументується тим, що висунення слідчих версій може зажадати прийняття процесуальних рішень, які спричинять правові наслідки. Перевірка необґрунтованих версій може призвести до порушення прав і законних інтересів громадян.

Прикладом, щодо обґрунтованості висунення версій відносно вчинення злочину може бути розслідування вбивства гр. Ч., який перебував у розшуку як без звістки зниклий. На причетність до зникнення і вбивства Ч. його співмешканкою гр. С. указав родич зниклого У. у своїй заяві. У. вказав наступне:

а) у бесідах з листоношею, він з'ясував, що листи від Ч. не надходили (а вона стверджує, що надходили);

б) після зникнення Ч., С. продала належну йому автомашину, а його квартиру запропонувала забрати родичам, чому?;

в) Ч. не міг виїхати на заробітки й не розпорядитися своїм майном. Він би все забрав від С, тим більше що збирався припинити жити разом з нею.

Інформація, отримана від У., переконливо свідчила про причетність до зникнення Ч. його співмешканки. Обґрунтована

версія, щодо вбивства гр. Ч. його співмешканкою А. знайшла своє підтвердження в ході її перевірки. Слідчий встановив, що листи від імені Ч. були написані самою С. Вона ж підробила доручення, на підставі якого розпорядилася майном, яке належало зниклому Ч. Вказані факти були використані при допиті С., в якості тактичних засобів, що призвело до зізнання С. в убивстві Ч. і зазначення місця приховання його трупа⁴.

Однак при розслідуванні убивств при відсутності трупа неминуче висунення версій, які згодом, при їхній перевірці, виявляться неспроможними. Перевірка широкого кола інформації, яка необхідна при перевірці слідчих версій, обов'язково буде чіпляти інтереси осіб не причетних до злочину.

Обмеженість вихідної інформації дозволяє припустити різні кримінальні й «нейтральні» причини зникнення потерпілого, і, отже, вимагає висунення типових слідчих версій, розроблених для даних злочинів. Висунення й побудова версій при розслідуванні убивств при відсутності трупа здійснюється шляхом взаємодії наявних фактичних даних з типовими версіями, розроблених для даного виду злочинів.

Типові слідчі версії висуваються відносно: місця вчинення злочину; способу вчинення і способу приховання злочину; особи, що вчинила злочин; мотиву злочину.

При висуненні слідчих версій, по злочинах пов'язаним зі зникненням потерпілого, велике значення має аналогія — подібність деяких ознак слідчої ситуації, що склалася при розслідуванні конкретного злочину, до ознак слідчої ситуації, що мала місце до цього, при розслідуванні таких же злочинів. Можливість випадкового збігу якихось ознак, проте, не може бути перешкодою висунення слідчої версії й проведення перевірки збігу всіх інших ознак досліджуваної ситуації. При цьому хід міркування може бути приблизно таким: якщо в цьому випадку є деякі риси, що збігаються з рисами відомих практиці випадків, то, можливо, що розглянутий випадок у цілому такий же, як і той, що раніше спостерігався.

4 Архів Вінницького обласного суду за 1996 р.

Підводячи підсумок аналізу слідчих версій, висунутих при розслідуванні вбивств при відсутності трупа можна виділити ряд властивих їм ознак: а) версії конструюються на основі аналізу заяви й матеріалів перевірки за фактом зникнення особи; б) в основу версій можуть бути покладені типові версії, а також аналогічні ситуації; в) стосуються, у більшості випадків, значної кількості осіб; г) характеризуються складністю, яка визначається відсутністю трупа потерпілого й інформації про місце вчинення злочину.

У ході розслідування слідчі версії піддають перевірці шляхом проведення слідчих дій і встановлення фактів, які підтверджують або спростовують їх. Вибір слідчих дій здійснюється з урахуванням характеру обставин, що підлягають з'ясуванню, а також наявних у справі доказів. Намічувані слідчі дії й оперативно-розшукові заходи включаються в план розслідування й реалізуються при перевірці версій.

Перевірка слідчих версій по убивствах при відсутності трупа повинна здійснюватися за правилами, які передбачають паралельну перевірку висунутих версій. Однак комплекс слідчих й оперативно-розшукових дій повинен, у першу чергу, бути спрямований на виявлення й фіксацію слідів злочину, які можуть бути втрачені або навмисно знищені.

Правильне визначення змісту слідчої ситуації й висунення всіх необхідних слідчих версій є вирішальним чинником у розкритті й розслідуванні вбивств при відсутності трупа.

Слідча практика України. — Вип. 5. — Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2007. — 168 с.

Збірник «Слідча практика України» надасть велику допомогу працівникам прокуратури. Обмін позитивним досвідом розслідування злочинів — одна із форм підвищення кваліфікації прокурорів і слідчих. Оволодіння науковими методами розслідування злочинів сприяє удосконаленню досудового слідства, а у кінцевому результаті — підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю.

Збірник розрахований на суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів, аспірантів, студентів і широку юридичну громадськість.

ISBN 966-7922-87-1

© Слідча практика України, № , 2007

© Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2007

© ПП НУЦЮ «КримАрт», 2007

© Обкладинка Е. М. Кожухов